

ฐานะของเศรษฐกิจในสังคม

ความเป็นมาของเศรษฐกิจ

ในสมัยโบราณ ประเทศอินเดียมีการแบ่งชั้นวรรณะของคนในสังคมอันเนื่องมาจากความแตกต่างเรื่องผิวระหว่างพวกอารยันซึ่งเป็นชนผิวขาว กับชนพื้นเมืองคือพวกดราวิเดียนและโกลาเรียน หรือเรียกอีกอย่างว่าพวกมีลักษณะซึ่งเป็นชนผิวดำ การแบ่งชนชั้นในคอนแรกคงจะแบ่งตามผิวเป็น ๒ วรรณะ คือ พวกผิวขาวและพวกผิวดำ ครั้นต่อมาพวกอารยันเองได้แยกย้ายกันไปประกอบอาชีพหลายอย่าง จึงเกิดการแบ่งชนชั้นอันเนื่องมาจากอาชีพและฐานะทางสังคมขึ้น กลายเป็น ๔ วรรณะ คือ วรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์ วรรณะแพศย์ สามวรรณะนี้เป็นพวกอารยันซึ่งมีผิวขาว และวรรณะศูทร เป็นชนพื้นเมืองซึ่งมีผิวดำ

วรรณะกษัตริย์ ได้แก่พวกกษัตริย์และขุนนาง เป็นนักรบ มีหน้าที่ในการบริหารและปกครองประเทศ พวกกษัตริย์มักจะมีเชื้อสายมาจากตระกูลเก่าแก่ที่มีชื่อเสียง เป็นวรรณะที่ถือเคร่งครัดว่าต้องมีสายเลือดของบรรพบุรุษบริสุทธิ์ทั้งฝ่ายบิดาและมารดา ๗ ชั่วคน ผู้เป็นกษัตริย์ต้องศึกษาพระเวท และการใช้อาวุธเพื่อประโยชน์ในด้านการปกครองและการสู้รบ

^๑ที่. คัมภลิว. วิส เคว็คส์, พระพุทธศาสนาในชมพูทวีป, แปลและเรียบเรียงโดย สมัย สิงห์ศิริ, (พระนคร : สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๕๘ - ๕๙.

วรรณะพราหมณ์ พราหมณ์เป็นพวกนักบวชผู้ศึกษาพระเวท มีหน้าที่สวดพระเวท ทำพิธีทางศาสนา และสอนพระเวท จึงมีรายได้จากการนี้ พราหมณ์เป็นพวกที่ได้รับยกย่องนับถือจากคนทั่วไป พวกนี้ถือว่าวรรณะของตนประเสริฐกว่าวรรณะอื่น ในสมัยพระเวท พราหมณ์มีอำนาจมากและมีสิทธิพิเศษหลายอย่าง

วรรณะแพศย์ ได้แก่ พวกพ่อค้า ทูตตามทางไกลมีความรู้เชี่ยวชาญเรื่องเพชรพลอยและอัญมณีอื่น ๆ

วรรณะศูทร เป็นวรรณะที่ต่ำกว่าและควยกว่าวรรณะอื่น ๆ ในทุก ๆ ด้าน พวกเขาเกิดมาเพื่อรับใช้วรรณะที่เหนือกว่า พวกศูทรจะถูกกดขี่และไม่ได้รับสิทธิใด ๆ ในสังคม ไม่มีสิทธิ์เข้าร่วมพิธีทางศาสนาหรือฟังพระเวท เป็นวรรณะเดียวที่ไม่ได้รับยกย่องเป็นทวิชะ^๑

สำหรับวรรณะแพศย์หรือไวศยะนั้น จัดเป็นวรรณะที่ ๓ มีจำนวนประชากรมากกว่าวรรณะกษัตริย์และพราหมณ์ แต่มีฐานะทางสังคมต่ำกว่า พวกไวศยะมีอาชีพหลายอย่าง เช่น เลี้ยงสัตว์ เพาะปลูก ข่างฝีมือต่าง ๆ ค้าขาย และการธนาคาร^๒ แต่ส่วนใหญ่ทำการค้าขาย เพราะเมื่อผลิตเครื่องอุปโภคบริโภคของตนขึ้นมาแล้วก็มักจะนำไปค้าขายด้วยตนเอง^๓ พวกพ่อค้าส่วนใหญ่มีฐานะร่ำรวย เป็นเหตุให้กษัตริย์และ

^๑ T.W Rhys Davids, Buddhist India, pp. 27 - 28.; Jeannine Auboyer, Daily Life in Ancient India, Translated by Simon Watson Taylor, (London : Weidenfeld and Nicolson, 1965), pp. 23 - 28.

^๒ Balram Srivastava, Trade and Commerce in Ancient India, (Varanasi, India : The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1968), pp. 208 - 209.

^๓ที. คัมบลิ. วิส. เคว็คส์, พระพุทธศาสนาในชมพูทวีป, แปลและเรียบเรียงโดย สมัย สิงห์ศิริ, หน้า ๕๕.

พราหมณ์ใช้ความรู้และอำนาจแสวงหาผลประโยชน์จากพวกนี้ ซึ่งอาจเป็นไปได้ในรูปแบบของการเก็บภาษีหรือการเก็บค่าธรรมเนียมในการทำพิธีของพราหมณ์ แม้แต่สิ่งก่อสร้างที่ใหญ่โตทางศาสนา และสิ่งก่อสร้างบางอย่างของรัฐ ก็ต้องอาศัยพวกไวศยะเช่นกัน^๑

ในการค้าขาย พ่อค้าจำเป็นต้องขนส่งสินค้าไปขายต่างถิ่น ซึ่งมักประสบปัญหาเกี่ยวกับโจรผู้ร้ายในระหว่างทางอยู่เสมอ พวกพ่อค้าจึงรวมกลุ่มกันขึ้น การรวมกลุ่มของพ่อค้าในระยะเริ่มต้นนี้เป็นการรวมกลุ่มชั่วคราวในรูปแบบของการขนส่งสินค้าไปต่างถิ่นพร้อม ๆ กัน เพื่อให้เกิดความปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายมากกว่าที่จะติดปกป้องผลประโยชน์ทางการค้าของพวกเขา^๒ สำหรับการผลิตนั้นยังเป็นเพียงการร่วมมือกันระหว่างญาติพี่น้องในวงศ์ตระกูลเดียวกัน เพื่อเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้นเท่านั้น แต่ความเหตุที่พ่อค้าถูกเอาเปรียบจากพวกกษัตริย์และพราหมณ์ จึงมีความคิดที่จะรวมกลุ่มเพื่อปกป้องผลประโยชน์ในการค้าจากผู้ที่มีวาระสูงกว่า พวกเขาตระหนักว่าการดำเนินการค้าในหมู่เครือญาติที่นิยมกันนั้น ไม่สามารถจะรักษาผลประโยชน์ของชนชั้นของตนไว้ได้ นอกจากจะช่วยเพิ่มผลผลิตเท่านั้น ประกอบกับระบบการค้าขายยั่วถ่วงขวางขึ้น จากพวกที่มีอาชีพเลี้ยงสัตว์ก็ขยายกิจการมาเป็นการค้าและการธนาคาร ทำให้พวกพ่อค้าต้องพัฒนาจากระบบเครือญาติหันมารวมกลุ่มพ่อค้าที่ขายสินค้าประเภทเดียวกัน ซึ่งทำให้ลดการแข่งขันและการเป็นปฏิปักษ์ต่อกันลงไปได้^๓ นับว่าเป็นประโยชน์มากสำหรับวงการค้าและการอุตสาหกรรม

^๑ Balram Srivastava, Trade and Commerce in Ancient India, p. 209.

^๒ Ibid., p. 207.

^๓ Ibid., p. 210.

ส่วนกษัตริย์และขุนนางก็ถือว่าเป็นหน้าที่จะต้องให้การอุปถัมภ์การค้า โดยช่วยเหลือค่านทุนทรัพย์เพื่อช่วยเพิ่มผลผลิต และสร้างกองกุ่มกันตามเส้นทางขนส่งสินค้าให้มีความปลอดภัย ซึ่งแน่นอนว่าย่อมมีการแทรกแซงกิจการค้ามากขึ้นและมีการเก็บภาษีอย่างสูง พวกพ่อค้าจึงมักจะดำเนินกิจการค้าของตนภายใต้การปกครองตนเองภายในกลุ่มมากกว่าจะพึ่งความช่วยเหลือจากกษัตริย์ ดังนั้นจึงเกิดชนชั้นของพ่อค้าขึ้นมาอีกคือพวก "เศรษรัฐ" ซึ่งเป็นผู้ควบคุมระบบการเงินการลงทุนของการค้า ให้ความช่วยเหลือแก่พ่อค้า ทั้งในรูปของการกาเอกชนและของหุ้นส่วน การช่วยเหลือของเศรษรัฐนั้น ไม่ได้ช่วยเหลือเฉพาะด้านการลงทุนอย่างเกี่ยว แต่ยังช่วยเหลือโดยการให้เชื่อสินค้าด้วย เศรษรัฐผู้เป็นเจ้าของสินค้าจะให้คนนำสินค้าไปขาย แล้วนำผลกำไรมาแบ่งกัน ระบบการค้าในระยะนี้นิยมวิธีการซื้อสินค้าในระบบสินเชื่อ แล้วไปแสวงหาผลกำไรกันมาก^๒

กลุ่มอาชีพของพวกเขาไวศยะคอย ๆ เจริญขึ้นเรื่อย ๆ การรวมกลุ่มเป็นไปอย่างกว้างขวางและมีหลายกลุ่มด้วยกัน หัวหน้าของกลุ่มอาชีพเรียกว่า ประมุขเซฏฐกะ หรือเศรษรัฐ^๓ ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญมีฐานะร่ำรวย เป็นที่นิยมชมชอบแม้ในโรงศาล มีอำนาจตัดสินชี้ขาดในปัญหาและคดีความระหว่างสมาชิกของกลุ่มกับภรรยา^๔

คำว่า "เศรษรัฐ" ตรงกับคำภาษาสันสกฤตว่า "เศรษรัฐิน" คำนี้ยังไม่ปรากฏใช้ในสมัยพระเวท มาเริ่มมีใช้ในสมัยพราหมณะ ซึ่งใช้ในความหมายว่าบุคคล

^๑ Ibid., p. 211.

^๒ Ibid., p. 211.

^๓ Ibid., p. 213.

^๔ T.W. Rhys-Davids, Buddhist India, 8th ed., (Calcutta, India, Susil Gupta, 1959), p. 42.

ที่ลึกที่สุด เป็นผู้นำ มีชื่อเสียง และมีเกียรติ ซึ่งมีความหมายไม่เหมือนกับภาษาบาลี คำว่า "เสฏฐี" ในภาษาบาลีหมายถึงผู้มีทรัพย์สมบัติมาก เป็นนายธนาคาร เป็นผู้อยู่ในเมือง เป็นพ่อค้าผู้ร่ำรวย และเป็นหัวหน้ากลุ่มอาชีพต่าง ๆ^๑

เมื่อการค้าและการอุตสาหกรรมพัฒนาขึ้น เมืองกลายเป็นศูนย์กลางของการค้า เศรษฐกิจจึงมีบทบาทเป็นจุดศูนย์กลางการค้าทั้งในเมืองและรอบ ๆ เมือง โดยทั่วไป ในที่สุดก็เกิดขึ้นของเศรษฐกิจอื่นอีก คือ

๑. นครเศรษฐีหรือมหาเศรษฐี
๒. จุลเศรษฐีหรืออนุเศรษฐี

นครเศรษฐี หรือมหาเศรษฐีไม่ได้เป็นผู้ผลิต แต่เป็นผู้ให้เงินช่วยเหลือในการผลิตกรรมต่าง ๆ และควบคุมการผลิต เป็นผู้ดำเนินการธุรกิจการค้าภายในเมือง มหาเศรษฐีจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเศรษฐีในชนบทด้วย เรื่องธุรกิจการค้า นอกจากนั้นมหาเศรษฐียังมีผู้เก็บผลผลิตจากชนบท แล้วลำเลียงเข้าเมืองควยกองคาราวาน เมื่อขายผลผลิตเหล่านั้นหมดก็จะได้เงินครั้งละมาก ๆ ด้วยวิธีการเช่นนี้ทำให้เศรษฐีร่ำรวยขึ้นเรื่อย ๆ จนมีทรัพย์ ๕๐ ถึง ๘๐ โภกฏี^๒

จุลเศรษฐี หรืออนุเศรษฐี เป็นผู้มีฐานะรองลงมาจากมหาเศรษฐี มักจะทำงานร่วมกับมหาเศรษฐี คือ มหาเศรษฐีจะเป็นผู้วางแผนและดำเนินการโดยมีอนุเศรษฐีเป็นผู้ช่วย มหาเศรษฐีบางท่านจะมีอนุเศรษฐีผู้ร่วมงาน ๕๐๐ ถึง ๑,๐๐๐ คน และอนุเศรษฐีก็จะมีที่ปรึกษาเพื่อช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ ที่ปรึกษาของเศรษฐีนี้จะต้อง

^๑ Balram Srivastava, Trade and Commerce in Ancient India, pp. 214 - 215.

^๒ Ibid., pp. 215 - 216.

เป็นผู้ธรรม บริสุทธิ์ ไม่เห็นแก่เงิน และเป็นผู้มีความรักต่อชุมชน^๑

ชาตกัฏฐกถาบางเรื่องมีเนื้อความแยกระหว่างมหาเศรษฐีและอนุเศรษฐีไว้ชัดเจน เช่น เรื่องนิโครธชาคก^๒ และเรื่องสุทธาโกชนชาคก^๓ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการแบ่งระดับเศรษฐี แต่โดยทั่วไปแล้วมักใช้คำว่า "เศรษฐี" เท่านั้น โดยมีได้บ่งชี้ถึงระดับของเศรษฐีแต่อย่างใด

เศรษฐีจะต้องมีสำนักงานตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสม ซึ่งสามารถติดต่อได้ทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐและพ่อค้าเอกชน เป็นสถานที่ที่จะเข้าเฝ้าพระราชานในแต่ละวันได้อย่างสะดวก เพราะบางครั้งอาจเข้าเฝ้าถึงวันละ ๓ ครั้ง^๔ เศรษฐีเป็นผู้ถือครองที่ดินเป็นจำนวนมาก สะสมทรัพย์ไว้ในรูปของทองและเงินเหรียญต่าง ๆ มีโกดังเก็บสินค้าและอัญมณีมากมาย อาจให้ความช่วยเหลือด้านการเงิน ทั้งในวงการอุตสาหกรรมและการค้าในท้องถิ่น

เศรษฐีมีโคมีหน้าที่เพียงใหญ่มีเงินและทำการค้าเท่านั้น แต่ยังต้องรับภาระบางอย่างของสังคม พลเมือง และรับผิดชอบโดยตรงต่อศาสนาอีกด้วย บางโอกาสเศรษฐีต้องรับภาระบริการพระมหากษัตริย์ และกลุ่มอาชีพของพ่อค้าไปพร้อม ๆ กัน

^๑Ibid., pp. 218 - 219.

^๒บุญ แสงฉาย, พระไตรปิฎกมหาวิถารนัย ๕,๐๐๐ กัณฑ์, พระสุตตันตปิฎกสุททกนิกาย ชาคค, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (พระนคร : ร.พ. ส.ธรรมภักดิ์, ๒๕๐๓), ๓ : ๑๕๐.

^๓เรื่องเดียวกัน, ๘ : ๒๑๘.

^๔Balram Srivastava, Trade and Commerce in Ancient India, p. 217.; มหามกุฏราชวิทยาลัย, ชุมนุมบทกฐกถาย ปุณฺจโม ภาค, (พระนคร : ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๒๖.

ดังนั้น ชื่อเสียงของเศรษฐีจึงแพร่หลายไปอย่างกว้างขวาง เขาได้รับเกียรติและความนับถือจากพระมหากษัตริย์ ประชาชน และพลเมืองในท้องถิ่น เศรษฐีจึงมีความใกล้ชิดกับประชาชนโดยทั่วไป^๑

นอกจากนี้ เศรษฐีที่เป็นหัวหน้ากลุ่มอาชีพ ยังเป็นผู้ออกเหรียญกษาปณ์ใช้ในการซื้อขายแลกเปลี่ยนอีกด้วย ลักษณะของเหรียญ เป็นเหรียญทองแดง รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าประมาณ ๑.๕๖ เมล็ดข้าวสาร ผู้เป็นเจ้าของเงินจะรับประกันน้ำหนักและความสวยงามของเงินของตน แล้วทำเครื่องหมายไว้ที่เหรียญนั้น^๒ จากเรื่องกุมภไสสกะกล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับเหรียญกษาปณ์ ระบุว่า กุมภไสสกะ บุตรเศรษฐีแห่งกรุงราชคฤห์ ได้ปลอมตัวเป็นคนจน ทำงานรับจ้างเลี้ยงชีพ ทอมานางสนมของพระเจ้าพิมพิสารได้ใช้อุบายขอเหรียญกษาปณ์จากเขา แล้วนำไปถวายพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทอดพระเนตรเหรียญนั้นแล้วก็แน่พระทัยว่ากุมภไสสกะเป็นเศรษฐี จึงรับสั่งให้เรียกกุมภไสสกะเข้ามาแล้วตรัสถามถึงฐานะที่แท้จริง เพราะจําแนกด้วยหลักฐานคือ เหรียญกษาปณ์นั้นกุมภไสสกะจึงต้องยอมรับความจริง^๓ จากตัวอย่างนี้แสดงว่าเหรียญนั้นจะต้องมีเครื่องหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงทำให้พระเจ้าพิมพิสารทราบถึงฐานะของกุมภไสสกะ นอกจากจะเป็นผู้ออกเหรียญแล้ว พ่อค้าใหญ่ในหัวเมืองใหญ่ ๆ บางแห่ง ยังมีการใช้เอกสารเงินเชื่อหรือตั๋วเงิน^๔ กันด้วย

^๑Balram Srivastava, Trade and Commerce in Ancient India p. 218.

^๒T.W. Rhys-Davids, Buddhist India, p. 42.

^๓มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อุบายพิสดารถวาย พุทธียุทธโยภาส, (พระนคร : ร.พ. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๔๕๕), หน้า ๗๓ - ๗๕.

^๔T.W. Rhys-Davids, Buddhist India, p. 43.

เศรษฐกิจโดยทั่วไป จะเลือกมาจากสมาชิกของกลุ่มอาชีพในชุมชน แต่มีเศรษฐกิจ
อีกประเภทหนึ่งที่มีฐานะพิเศษแตกต่างไปจากเศรษฐกิจธรรมดาทั่วไป ได้แก่ เศรษฐกิจที่
รับแต่งตั้งจากราชธานีให้ดำรงตำแหน่งเศรษฐกิจประจำแคว้น ซึ่งใช้วิธีเลือกมาด้วย
การนับจำนวนทรัพย์สินและความร่ำรวย^๑ เศรษฐกิจที่ได้รับแต่งตั้งจากราชธานีมีหลาย
ท่านที่ปรากฏในหนังสือทางพุทธศาสนา เช่น โฆสกเศรษฐี^๒ กุมภโฆสกเศรษฐี^๓
มูลสิริเศรษฐี^๔ ปุณณเศรษฐี^๕ กภาพุณณเศรษฐี^๖ โชติกเศรษฐี^๗ และชฎิลเศรษฐี^๘
 เป็นต้น

การขนส่งสินค้า พวกพ่อค้าอาจนำสินค้าลงแม่น้ำไปขายตามหัวเมืองที่ตั้ง
อยู่ตามชายฝั่งทะเล หรือบรรทุกเกวียนเป็นกองคาราวานเดินทางไปค้าขายตามหัวเมือง

^๑ Balram Srivastava, Trade and Commerce in Ancient India,
p. 216.

^๒ ชุมนุมปทัฏฐกถาย ทุติโย ภาค, หน้า ๒๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

^๔ มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ชุมนุมปทัฏฐกถาย ตติโย ภาค, (พระนคร :
ร.พ. มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๗.

^๕ มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ชุมนุมปทัฏฐกถาย ฉัตตโย ภาค, (พระนคร :
ร.พ. มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๐๐), หน้า ๑๗๒.

^๖ ปุ้ย แสงฉาย, พระไตรปิฎกมหาวิถวารนัย ๕,๐๐๐ กัณฑ์ พระสุตตันตปิฎก
มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์, เล่ม ๑. (พระนคร : ร.พ. ส.ธรรมภักดี, ๒๕๐๐),
หน้า ๑๕.

^๗ มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ชุมนุมปทัฏฐกถาย อฏฐโม ภาค, (พระนคร :
ร.พ. มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิราวุฒวิทยาลัย, ๒๕๐๑), หน้า ๑๗๑.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘ - ๑๗๙.

ต่าง ๆ กองคาราวานประกอบด้วยเกวียนมากมาย เกวียนแต่ละเล่มเทียมด้วยวัว ๒ ตัว ลากตามกันไปเป็นแถวยาวเหยียด จัดเป็นการค้าที่ขึ้นหน้าขึ้นตาอย่างยิ่งนัก ระหว่างทางจะมีเจ้าหน้าที่ของรัฐตั้งด่านเก็บภาษีตามชายแดนของเมืองแต่ละเมือง^๑

การรวมกลุ่มของพ่อค้าที่ขึ้นหน้าขึ้นตา และมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับการขนส่งลำเลียงสินค้า เรียกว่าระบบสารภู (ภาษาบาลีใช้คำว่า สุตถ) มีผู้นำเรียกว่า สารภูวาห ผู้เป็นสมาชิกของกลุ่ม จะต้องมีคุณสมบัติ เชื่อฟัง ผู้นำ ผู้นำจะเป็นผู้กำหนดเกี่ยวกับการหยุดพักขบวน การระมัดระวังและป้องกันโจร เมื่อถึงเส้นทางอันตราย บางครั้งเมื่อเศรษฐีผู้ใดคนหนึ่งมีระบบสารภูที่มีประสิทธิภาพและมีความปลอดภัย เขาก็จะเป็นหัวหน้าดำเนินการด้วยตนเอง ซึ่งอาจมีสมาชิกอื่นมาร่วมงานด้วย แต่บางครั้งเขาก็ได้รับเชิญจากพ่อค้าอื่นให้ไปร่วมงานด้วยเช่นกัน เมื่อใกล้จะออกเดินทางบางครั้งจะมีการป่าวประกาศให้บรรดาพ่อค้าทราบ ด้วยการตีกลองหรือตีระฆังว่าถ้าผู้ใดต้องการจะเดินทางไปค้าขายด้วย ก็ให้เตรียมสินค้าไปรวมขบวน บางคราวเมื่อขบวนคาราวานใหญ่เกินไปจนไม่สามารถจะจัดการดูแลได้ทั่วถึง ก็ต้องแบ่งเกวียนบรรทุกสัมภาระออกเป็น ๒ ขบวน เพื่อป้องกันปัญหาเกี่ยวกับเสบียงอาหาร น้ำดื่ม และกฏเกณฑ์อื่น ๆ ที่กำหนดไว้^๒

บางกรณีที่พ่อค้าจะขนส่งสินค้าที่มีราคามาก ๆ อาจว่าจ้างคนคุ้มกันไปด้วย คนคุ้มกันเหล่านี้จะรวมพวกกันเข้าเป็นคล้าย ๆ ตำรวจ อาสาไปคุ้มกันกองคาราวาน เพื่อป้องกันโจรผู้ร้ายที่จะมารบกวนในระหว่างทาง ซึ่งราคาค่าจ้างคนพวกนี้แพงมาก พ่อค้าที่บรรทุกของมีค่ามาก ๆ เท่านั้นจึงจะว่าจ้างพวกนี้^๓

^๑ T.W. Rhys-Davids, Buddhist India, p. 42.

^๒ Balram Srivastava, Trade and Commerce in Ancient India, pp. 219 - 220.

^๓ T.W. Rhys-Davids, Buddhist India, p. 42.

วรรณะของเศรษฐี

จากเนื้อความที่กล่าวมาแล้วในตอนต้นว่า เศรษฐีมาจากวรรณะแพศย์ที่มีฐานะร่ำรวย วรรณะแพศย์หรือไวศยะ ได้แก่ พวกพ่อค้าซึ่งรวมทั้งชาวนา ชาวสวน และพวกมีอาชีพเป็นช่างต่าง ๆ เช่น ช่างทอ ช่างทอง ช่างจักสาน ช่างปั้นหม้อ เป็นต้น พวกนี้เมื่อผลิตเครื่องอุปโภคบริโภคของตนขึ้นมาแล้ว ก็จะนำไปค้าขายด้วยตนเอง จึงรวมอยู่ในพวกพ่อค้า อาชีพของพวกเขาเป็นอาชีพอิสระ ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยใครมากนัก นอกจากจะจ้างพวกตุ๋มมาเป็นลูกจ้างช่วยทำงาน พวกไวศยะบางคนค้าขายร่ำรวยจนถึงขั้นเป็นเศรษฐีมีทรัพย์มาก ฐานะทางสังคมก็เลื่อนสูงขึ้นจนเกือบจะทัดเทียมกับพวกพราหมณ์ไปทีเดียว^๑ พ่อค้าที่อยู่ในชั้นเศรษฐีนี้มักดำเนินงานในระดับหัวหน้ากลุ่มอาชีพ ให้การช่วยเหลือพ่อค้าอื่นทั้งค่านการ เงินและการให้สินเชื่อในระบบเงินเชื่อ

แต่ทางหลักธรรมของพุทธศาสนาไม่ถือเรื่องวรรณะเป็นสิ่งสำคัญ จึงมีเนื้อความที่กล่าวถึงเรื่องวรรณะไว้ไม่มาก นอกจากเหตุการณ์บางตอนที่คงไปเกี่ยวข้องกับผู้ที่เคร่งครัดในเรื่องวรรณะเท่านั้น จึงไม่มีข้อความบอกไว้ชัดเจนว่าเศรษฐีอยู่ในวรรณะใด แต่ก็มีหลายแห่งที่เรียก เศรษฐีว่า "คหบดี" เช่น อนาลบิณฑิกคหบดี^๒

^๑ที. กัมบลิว. วิส เควิกส์, พระพุทธานุชาตนาในชมพูทวีป, แปลและเรียบเรียงโดย สมัย สิงหศิริ, หน้า ๘๘ - ๑๐๐.

^๒สุยามภฏฐุส เตปิฏกั, วินยปิฎกเก จุลลวคคสุส ทุติโย ภาโค, (พระนคร : ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๗๐), ๗ : ๑๐๒ - ๑๑๑, ข๑ ๒๔๑ - ๒๕๖.

เมณฑกคหบดี^๑ จิตตคหบดี^๒ หรือเศรษฐีผู้เป็นบิดาของยสะ^๓ และไม่เคยปรากฏว่า
เรียกพราหมณ์หรือกษัตริย์ว่าคหบดี จึงพอสันนิษฐานได้ว่าเศรษฐีหรือคหบดีเป็นพวก
ไวศยะ เพราะข้อความบางตอนในพระไตรปิฎกใช้คำว่าคหบดีแทนไวศยะ เช่น
ตอนหนึ่งกล่าวว่า "พระพุทธเจ้าตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุเช่นไรควรได้อาสนะ
น้ำและบิณฑบาตอันเลิศ ภิกษุบางพวกกราบทูลว่าภิกษุที่มาจากตระกูลกษัตริย์ควรได้
บางพวกกราบทูลว่าภิกษุที่มาจากตระกูลพราหมณ์ควรได้ บางพวกกราบทูลว่าภิกษุที่มา
จากตระกูลคหบดีควรได้..." จะเห็นได้ว่า คำว่า "คหบดี" ในที่นี้ใช้แทนคำ "ไวศยะ"
นั่นเอง ฉะนั้น คหบดีจึงเป็นเศรษฐี จึงอยู่ในวรรณะไวศยะ

ข้อความที่แสดงว่าพุทธศาสนาไม่ถือเรื่องชั้นวรรณะเป็นสิ่งสำคัญ มีหลายตอน
ด้วยกัน ดังเช่น ผู้ที่บวชก่อนไม่ว่าจะมาจากวรรณะใดก็ตาม จะถือว่าเป็นผู้อาวุโสกว่า
ผู้บวชภายหลัง ซึ่งผู้บวชภายหลังจะต้องให้ความเคารพแก่ผู้มาจากวรรณะสูงกว่า จะ
เห็นได้จากกรณีที่เจ้าศากยะซึ่งออกบวชพร้อมกับอุบาลีผู้เป็นช่างกัลบก ไกล่กรามทูล

001798

^๑สุยามภุจสุตฺต เติปิฎกั, วินยปิฎกเก มหาวคฺคสุตฺต พุทฺธิโยภาโก, ๕ : ๑๑๑ -
๑๒๐, ข๑ ๘๓ - ๘๕.

^๒สุยามภุจสุตฺต เติปิฎกั, วินยปิฎกเก จุลลวคฺคสุตฺต ปรีโม ภาโก, ๖ : ๕๗ -
๖๑, ข๑ ๑๓๐ - ๑๓๒.

^๓สุยามภุจสุตฺต เติปิฎกั, วินยปิฎกเก มหาวคฺคสุตฺต ปรีโม ภาโก, ๔ : ๓๑ -
๓๒, ข๑ ๒๗.

^๔สุยามภุจสุตฺต เติปิฎกั, วินยปิฎกเก จุลลวคฺคสุตฺต พุทฺธิโย ภาโก, ๗ : ๑๑๕,
ข๑ ๒๖๑.

พระพุทธเจ้าว่าพวกตนทั้งหลายเป็นเจ้าศากยะ ยังมีที่ริบมาก ส่วนอุบาลีเป็นผู้รับใช้ พวกตนมานาน ขอให้พระพุทธเจ้าจงบวชให้อุบาลีก่อน พวกตนทั้งหลายขอบวชภายหลังจะได้ทำการอภิเวท ถูกขึ้นก่อนรับ อัฐชดิกรรม สามิจิกรรม แก่อุบาลี เพื่อให้คลายความถือตัวลง^๑

นอกจากนี้ยังมีพุทธคำรัสหลายตอน แสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนามีหลักธรรม คำสอนให้เลิกถือชั้นวรรณะ เช่น ในกัณณกัตถลสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงว่าวรรณะ ทั้งสี่คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ชูทร ถ้ามีคุณธรรมแล้วก็ชื่อว่าเสมอกันหมด เปรียบเสมือนไฟ แม้จะเกิดจากไม้ต่างชนิดกัน แต่เลวไฟ สี่ไฟ แสงไฟ ย่อมไม่ แยกต่างกัน^๒ หรือในอัครัญญสูตร พระพุทธเจ้าตรัสกับว่าเสฏฐสามเณรและภราทวาส สามเณรบวชจากสกุลพราหมณ์ว่า การที่พวกพราหมณ์ยกย่องวรรณะของตนว่าเป็น วรรณะที่ประเสริฐสุด เป็นวรรณะขาว เป็นผู้บริสุทธิ เป็นพวกที่เกิดจากปากของ พระพรหม เป็นทายาทของพระพรหม ส่วนพวกวรรณะอื่นเลวทราม เป็นวรรณะดำ ไม่บริสุทธินั้น เพราะมีได้คำนึงถึงข้อเท็จจริง แท้จริงแล้วพราหมณ์ทุกคนล้วนเกิดมา จากมารดาซึ่งเป็นนางพราหมณี ต้องอยู่ในครรภ์ คลอดจากครรภ์ ค่มนมเหมือนคน ทั่วไป ไม่มีอะไรพิเศษกว่าผู้อื่น คนทั้งหลายไม่ว่าเกิดจากวรรณะใดก็ตาม ก็อาจ ประพฤติมิชอบที่เป็นอกุศล คือ หุนจริตทางกาย วาจา ใจได้ และมีบางคนอาจคเว้น ทางแห่งอกุศล คือ ประพฤติชอบ สุจริตทางกาย วาจา ใจได้ เช่นกัน ฉะนั้น วรรณะทั้งสี่จึงเป็นที่รวมบุคคลสองจำพวก คือ พวกที่ประกอบอกุศลกรรม ซึ่งวิญญูชน

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๐ - ๑๖๑, ข้อ ๓๔๓.

^๒ สยามรัฐรัฐ สุตตปิฎก, สุตตปิฎก มชฺฉิมนิกายสฺส มชฺฉิมปณฺเฑสาสก,

ควรรู้เสียก่อนว่าพวกหนึ่ง กับพวกที่ประกอบแต่กรรมคืออันเป็นกุศลกรรมซึ่งวิญญูชนควรร
สรรเสริญอีกจำพวกหนึ่ง^๑

อาชีพของเศรษฐี

จากการสังเกตข้อความที่กล่าวถึงเศรษฐีในหนังสือทางพุทธศาสนาแล้วพบ
ว่า เศรษฐีส่วนใหญ่มีอาชีพทางค้าขาย มีข้อความหลายตอนที่กล่าวถึงการค้าขายของ
เศรษฐี หรือการนำเกวียนบรรทุกสินค้าไปค้าขายต่างถิ่น บางตอนกล่าวถึงการติดต่อ
ค้าขายกันระหว่างเศรษฐีในเมืองกับชนบท เช่น กล่าวถึงเศรษฐีในชนบทให้วัวไพร่
นำสินค้าบรรทุกเกวียนมาแลกเปลี่ยนสินค้ากับอนาถบิณฑิกเศรษฐี และในเวลาต่อมา
อนาถบิณฑิกเศรษฐีก็ให้วัวไพร่นำสินค้าบรรทุกเกวียนไปแลกเปลี่ยนสินค้ากับเศรษฐี
ในชนบทบ้าง^๒ หรือกล่าวถึงอุคคเศรษฐีแห่งอุคคนครผู้เป็นสหายของอนาถบิณฑิกะ
นำสินค้าบรรทุกเกวียนไปค้าขายยังกรุงสาวัตถี^๓ บางตอนกล่าวถึงพ่อค้าเข้าหุ้กันนำ
สินค้าไปขายต่างถิ่นแล้วนำผลกำไรมาแบ่งกัน^๔

^๑สุยามภุจสุตฺต เติปิฎก, สุตฺตคฺคปิฎก ที่มณิกายสุตฺต ปาฏิภาวคฺโค, ๑๑ :
๘๓ - ๘๐, ขอ ๕๑ - ๕๓.

^๒ปุ๋ย แสงฉาย, พระไตรปิฎกมหาวิถิตถารนัย ๕,๐๐๐ กัณฑ์ พระสุตคันคปิฎก
พุทธทศนิกาย ชาคค, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (พระนคร : ร.พ. ส.ธรรมภักคิ, ๒๕๐๒), ๑ :
๒๒๒.

^๓มหามกุฏราชวิทยาลัย, คัมภพทกุฎจฉาย สุตคโม ภาค, (พระนคร :
ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐), หน้า ๑๑๕.

^๔ปุ๋ย แสงฉาย, พระไตรปิฎกมหาวิถิตถารนัย ๕,๐๐๐ กัณฑ์ พระสุตคันคปิฎก
พุทธทศนิกาย ชาคค, ๑ : ๒๔๒.

และจากเนื้อความที่กล่าวไว้แล้วในตัวข้อ ความเป็นมาของเศรษฐี ว่า
พ่อค้าบางคนค้าขายจนร่ำรวยมาก ๆ ถึงขั้นเป็นเศรษฐี ทำให้มีฐานะทางสังคมสูงขึ้น
เศรษฐีเป็นผู้นำในการค้า เป็นศูนย์กลางการค้าทั้งในเมืองและชนบทรอบ ๆ เมือง
ทั่วไป มีกิจการค้าขายกว้างขวางและเป็นผู้ควบคุมระบบการเงินในวงการค้า^๒
เพราะธุรกิจการค้าทำให้เศรษฐีมีฐานะมั่นคงและร่ำรวยยิ่งขึ้น

นอกจากจะมีอาชีพทางการค้าขายแล้ว ยังพบว่าเศรษฐีบางท่านทำนาอีกด้วย
มีเรื่องราวที่กล่าวถึงการทำนาของเศรษฐีหลายคนด้วยกัน เช่น จากเรื่องกุรุธรรม
ชาดก กล่าวถึงมหาเศรษฐีมีไร่ข้าวสาละ^๓ หรือจากพระชัยมปัทฐกถา กล่าวถึง
นายปุณณะ ผู้ทำงานรับจ้างอยู่ที่บ้านของชุมชนเศรษฐี ไก้ออกไปไถนาให้เศรษฐีในวัน
นักขัตฤกษ์^๔ หรือพูดถึงโจรมีความอาฆาตเศรษฐี จึงได้เผานาของเศรษฐีถึง ๗ ครั้ง
และตัดเท้าโคทั้งหลายในคอกอีก ๗ ครั้ง^๕ และจากเรื่องนางวิสาขา ตอนที่นางวิสาขา
จะเดินทางไปอยู่บ้านสามีนั้น รัชชชัยเศรษฐีผู้เป็นบิดาได้ให้เงินและสิ่งของต่าง ๆ
ไปมากมาย รวมทั้งอุปกรณ์ในการทำนา มีไถ และฆาล เป็นต้น^๖ พร้อมกันนั้นยัง

^๑ Balram Srivastava, Trade and Commerce in Ancient India,

p. 215.

^๒ Ibid., p. 211.

^๓ มุ่ย แสงฉาย, พระไตรปิฎกมหาวิคตารนัย ๕,๐๐๐ กัมภ์ พระสุตตันตปิฎก
ชุตตนิกาย ชาดก, ๒ : ๘๖.

^๔ ธมฺมปทฺฐกถาย ฌฏฺฐโร ภาโก, หน้า ๑๖๘.

^๕ ธมฺมปทฺฐกถาย ฌฏฺฐโร ภาโก, หน้า ๕๘.

^๖ ธมฺมปทฺฐกถาย ฌฏฺฐโร ภาโก, หน้า ๕๗.

ให้โคไปควยเป็นจำนวนมาก โดยก้อนโคให้ยื่นเบียดกันในเนื้อที่ยาวประมาณ ๓ คาวุต^๑ กว้างประมาณ ๑ อูสะ^๒ ให้เกธิกา จากข้อความที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่า นอกจาก เสรฐฐีจะทำนาแล้วยังเลี้ยงสัตว์อีกควย เพราะเมื่อพิจารณาจากจำนวนโคแล้วคงมีโคเลี้ยงไว้เพื่อทำนาอย่างเกี่ยว

ความเป็นอยู่ของเสฐฐี

เสฐฐีเป็นผู้มีความร่ำรวยมหาศาล มีทรัพย์สมบัติมากมาย เราสามารถสังเกตเห็นความร่ำรวยของเสฐฐีได้จากข้อความที่กล่าวไว้ในหนังสือทางพุทธศาสนา ดังจะยกให้เห็นความมั่งคั่งของเสฐฐีบางท่าน เช่น

เสฐฐีผู้เป็นบิดาของพระสุทินนะ เมื่อต้องการให้พระสุทินนะเลิกจากการเป็นภิกษุ ได้นำทรัพย์ออกมากองล่อใจบุตรชาย แยกเป็นกองเงินและกองทอง แต่ละกองสูงจนบุรุษผู้น้อยข้างหนึ่งไม่สามารถมองเห็นบุรุษผู้น้อยอีกข้างหนึ่ง และกล่าวกับพระสุทินนะว่า "นี่เป็นทรัพย์ทางฝ่ายมารดาของพ่อ ซึ่งเป็นสินเดิมของฝ่ายหญิง ส่วนทางฝ่ายของบิดานั้นต่างหาก"^๓

การที่ขนาดบิณฑิกเสฐฐี ชื่อพระอุทธานของเจ้าเซตราชกุมาร เพื่อสร้างวิหารถวายเป็นสมบัติของพุทธศาสนา ได้ใช้เงินวางเรียงบนที่ดินโดยให้ริมติดกันในเนื้อที่

^๑ คาวุต = ๑๐๐ เส้น, ๑ อูสะ = ๒๕ วา, (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, จุดดลสมาธิภาวนาภาวนารัตนภาพระวินัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (พระนคร : ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๖), หน้า ๕๕๕.; มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสัมมปัทมสูตรแปลภาค ๑, หน้า ๑๕๓.

^๒ สัมมปัทมสูตร ตถปิโย ภาโก, หน้า ๕๔.

^๓ สุยามมกุฏสูตร เตปิฏกั, วินยปิฎก มหาวิงกุฏสูตร ปฐม ภาโก, ๑ : ๒๔ - ๒๕, ขอ ๑๖.

ที่ต้องการซื้อทั้งหมด^๑

โชติกเศรษฐีก็เป็นผู้มีควมร่ำรวยมาก ในปราสาทของท่านไม้ไขแสงสว่าง จากดวงประทีป แต่ไขแสงสว่างของแก้วมณีแทน^๒ โชติกเศรษฐีเคยซื้อผักกัมพล ราคา แสนกหาปณะ โหนางทาสีไว้เช็ดเท้าก่อนเข้านอน^๓

กุมภโฆสกเศรษฐีก็มีทรัพย์สมบัติมากมาย เมื่อครั้งพระเจ้าพิมพิสารจะแต่งตั้งกุมภโฆสกะให้ดำรงตำแหน่งเศรษฐี ใ้รับสั่งให้ราชบุรุษนำเกวียนหลายร้อยเล่ม ไปเพื่อขนทรัพย์ของกุมภโฆสกะมา^๔

และเรื่องประคับชุกมทาลคาปสาธน์ที่ชัญชัยเศรษฐีสั่งทำให้นางวิสาขานั้น มีราคาถึงบุกละ ๕ โกลี^๕

จากตัวอย่างเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความมั่งมีอย่างเหลือเฟือของเศรษฐี กวียเหตุนี้เศรษฐีส่วนใหญ่จึงมีความเป็นอยู่อย่างสุขสบาย มีข้าทาสบริวาร เพื่อช่วยเหลือ กิจการงานมากมาย แม้แต่ภริยาของเศรษฐี เวลาไปเที่ยวงานนักชัตฤกษ์ก็ยังมีหญิง บริวาร ๕๐๐ ติดตามไปด้วย เช่น นางวิสาขา^๖ หรือนางสามาวดี^๗ สำหรับสถานที่

^๑ สยามรัฐสุตฺต เติมภัก, วินยปิฎก จุลลวาทสุตฺต ทุติโย ภาค, ๗ : ๑๑๐ - ๑๑๑, ขอ ๒๕๖.

^๒ ขุมมปทสุตฺต อฎฐกถาย อฎฐโม ภาค, หน้า ๑๗๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๐.

^๔ ขุมมปทสุตฺต อฎฐกถาย ทุติโย ภาค, หน้า ๗๕.

^๕ ขุมมปทสุตฺต อฎฐกถาย ทุติโย ภาค, หน้า ๕๗.

^๖ ขุมมปทสุตฺต อฎฐกถาย ทุติโย ภาค, หน้า ๕๑.

^๗ ขุมมปทสุตฺต อฎฐกถาย ทุติโย ภาค, หน้า ๓๒.

อนึ่ง เศรษฐีที่มีที่อยู่อาศัยอย่างหรูหรา หลายท่านอยู่ปราสาท ๗ ชั้น ซึ่งมีหลักฐานบอกไว้หลายแห่งด้วยกัน เช่น จากหนังสือพระรัชัมปัทมสูตร^๑ เรื่องพระจูฬปันถกเถระ^๒ โกลิยเศรษฐีผู้มีความกระหนี่^๓ กุณฑลเถระ^๔ นางปุณณาสรา^๕ พรานกุกกุณมิตร^๖ และเรื่องพระโฆสถิเถระ^๗ นอกจากนี้เศรษฐียังมีเครื่องบำรุงบำเรอความสุขมากมาย เศรษฐีบางท่านมีสถานที่อยู่อย่างดี มีเครื่องตกแต่งสวยงาม^๘ บางท่านมีปราสาทประจำฤดู ๓ หลัง สำหรับเป็นที่อยู่ในฤดูฝน ๑ หลัง ฤดูหนาว ๑ หลัง ฤดูร้อน ๑ หลัง^๙ มีหญิงสาวเล่นดนตรีขับกล่อมทุกวัน^{๑๐} ในเรื่องสุขสามเณร ไก่กล่าวถึงกันเศรษฐีใช้จ่ายทรัพย์อย่างฟุ่มเฟือยเพื่อบำเรอความสุขให้แก่ตนเองว่า "ท่านเศรษฐีให้ใช้จ่ายทรัพย์เพื่อทำสุขสำหรับอาบนำประคัมด้วยแก้วมณีกับแสนกหาปณะ ทำกระดาน

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗.

^๒ ขมมปัทมสูตร ฉัตตโย ภาค, หน้า ๓๓.

^๓ ขมมปัทมสูตร จุกโต ภาค, หน้า ๑๐๓.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๑.

^๕ ขมมปัทมสูตร ปุณณาสรา ภาค, หน้า ๒๓.

^๖ ขมมปัทมสูตร อุกกุณมิตร ภาค, หน้า ๑๖๐.

^๗ T.W. Rhys Davids, Buddhist India, p. 35.

^๘ สุยามภคสูตร เตปิฏก, วินยปิฎก มหาจุลสูตร ปฐม ภาค, ๔ : ๒๔ - ๒๕, ข้อ ๒๕; ปุณณาสรา, พระไตรปิฎกมหาวิถวารนัย ๕,๐๐๐ กัณฑ์ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาคก, ๒ : ๔๖.

^๙ สุยามภคสูตร เตปิฏก, วินยปิฎก มหาจุลสูตร ปฐม ภาค, ๔ : ๒๕, ข้อ ๒๕.

สำหรับอาหารน้ำประคัมด้วยแก้วผลึกแสนหาปณะเช่นกัน และให้คำปล้ำดั่งสำหรับนั่ง
ทำถาดสำหรับใส่อาหาร ทำมณฑปในที่บริโภคน้ำ ทำเตียงรองถาดอาหาร สร้างสิ่งนิมิต
ไว้ในเรือนอีกรายการละแสนหาปณะ นอกจากนี้ยังจ่ายทรัพย์สำหรับอาหารมือเข้า
และมือเป็นของคนที่ถือหัตถ์หาปณะ?...” หรือจากข้อความใน มนนาปทาสีสูตร
กล่าวถึง อุกคเสรษฐีผู้ถวายอาหารและสิ่งของที่ชอบใจแก่พระพุทธเจ้า ซึ่งล้วนแต่เป็น
ของอย่างค้ำหึงสิ้น เช่น เนื้อสุกรอย่างดี ข้าวสุกจากข้าวสาส์อย่างดี พร้อมด้วยข้าว
มากมาย ผ้าที่ทำในแคว้นกาสิ เติงไม้จันทน์อันมีค่ากว่าแสนหาปณะ และเตียงที่แกะ
สลักอย่างสวยงาม พร้อมด้วยเครื่องฉากที่ทำด้วยผ้าโกเชาว์ ชนแกะสีขาวและหนังชะมด
เป็นคัน^๒ สิ่งของต่าง ๆ ที่ถวายพระพุทธเจ้านี้ ล้วนเป็นสิ่งของที่ชอบใจของอุกคเสรษฐี
จึงแสดงให้เห็นว่า บกคิทานเสรษฐีกินและใช้สิ่งของดี ๆ เช่นนี้เป็นประจำ จากตัวอย่าง
ต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ แสดงถึงความเป็นอยู่อย่างหรูหราฟุ่มเฟือยของเสรษฐี

แต่ก็มีเศรษฐีบางท่านที่ถึงแม้จะมีทรัพย์สมบัติมากมาย แต่มีความเป็นอยู่ไม่
สุขสบายเหมือนเศรษฐีท่านอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะมีความตระหนี่เหนียวแน่นผิดธรรมดา
นั่นเอง ท่านไม่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อคนยากคนจน เพื่อนบ้าน ข้าทาสบริวาร รวมทั้ง
บุตร ภรรยา และแม้กระทั่งตนเองก็ยอมอด ๆ อดยาก ๆ กินและใช้ของชนิดไม่ดี เช่น
โกสิยเสรษฐี เห็นคนกินขนมเบี้องแล้วรู้สึกอยากกินเป็นกำลัง แต่ไม่ยอมทำกิน เพราะ
กลัวว่าจะต้องแบ่งให้คนอื่นกินด้วย จึงพยายามอดกั้นความอยากนั้นไว้จนร่างกาย
ผอมเหลือง^๓ หรืออุตุตถเสรษฐี ก็มีความตระหนี่มาก กินและใช้แต่ของชนิดที่ไม่ดี

^๑อุหมมปทกฺขรฺกถาย ปญฺจโม ภาโก, หน้า ๘๒ - ๘๓.

^๒สุขามรฺกฺขรฺสฺส เตปฺปิกฺกั, สุตฺตคฺคณฺตปฺปิฎเก อํกุตฺตคฺคณฺตปฺปิฎกสฺส ตฺตฺติโย ภาโก,
๒๒ : ขอ ๔๘.

^๓อุหมมปทกฺขรฺกถาย ตฺตฺติโย ภาโก, หน้า ๓๑ - ๓๒.

เช่น กินปลาขาว และนำผักทอง ใช้น้ำเนื้อหยาบ ๆ ไซ้ริมใบไม้และยานเก่า ๆ เป็นต้น^๑ หรืออานนทเศรษฐี ก็เป็นคนกระตือรือร้น ไต่ส่งสอนบุตรชายให้พยายามไม่ใช่จ่ายทรัพย์สิน แต่ให้เก็บและสะสมทรัพย์สินเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ท่านไม่ยอมบอกที่ซ่อนทรัพย์สิน ประมาณครึ่งหนึ่งของทั้งหมดแก่บุตรชาย จนกระทั่งถึงแก่กรรม^๒

ด้วยความคิดที่และกลัวจะสิ้นเปลืองทรัพย์สิน เศรษฐีจึงไม่ยอมรับอาหารอย่างก็ที่มีผู้นำมาให้^๓ เพราะเห็นเป็นสิ่งขุมเฟี้ยวและกลัวจะทองคอบแทนบุญคุณ จากชาติภพสุภดาเรื่องสุภดาภิธานะ กล่าวถึงมหาเศรษฐีผู้มีความกระตือรือร้น ไต่ไปบ้านของอนุเศรษฐี เพื่อชวนไปเฝ้าพระราชาร่วมกัน หมอบนุเศรษฐีกับบุตรภรรยา กำลังรับประทานข้าวปายาสอยู่ ก็รู้สึกอยากรับประทานเป็นกำลัง แต่เมื่ออนุเศรษฐีออกมาต้อนรับและเชื้อเชิญให้รับประทานข้าวปายาส มหาเศรษฐีกลับปฏิเสธ ทั้งนี้เพราะกลัวว่าจะต้องเลี้ยงคอบแทนในวันข้างหน้า ซึ่งจะทำได้สิ้นเปลืองโดยเปล่าประโยชน์^๔

ความสำคัญของเศรษฐีที่มีต่อแคว้น

เศรษฐีเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อแคว้นเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะเศรษฐีมีฐานะมั่นคง มีทรัพย์สินสมบัติมาก เศรษฐีบางคนร่ำรวยกว่าและมีความเป็นอยู่ดีกว่าข้าราชการ

^๑ ขุมมปทภูฏกถาย อฏฐโร ภาโค, หน้า ๔๓.; ปุ้ย แสงฉาย, พระไตรปิฎกมหาวิคดารนัย ๕,๐๐๐ กัณฑ์ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาคก, ๒ : ๔๑๘.

^๒ ขุมมปทภูฏกถาย คติโย ภาโค, หน้า ๑๒๖.

^๓ ขุมมปทภูฏกถาย อฏฐโร ภาโค, หน้า ๔๓.

^๔ ปุ้ย แสงฉาย, พระไตรปิฎกมหาวิคดารนัย ๕,๐๐๐ กัณฑ์ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาคก, ๔ : ๒๔๒ - ๒๔๓.

เสียอีก? เภรขุ้เป็นผู้ค้ำเนินธุริจสำคัญ ๆ ในเมืองหลายอย่างที่มีลช่วยให้เศรษธุริจและตั้งคมเจริญขึ้น เช่น การค้าขายภายในเมือง การติดต่อค้าขายกับต่างเมือง ช่วยส่งเสริมการกสิกรรม การช่างฝีมือต่าง ๆ เป็นผู้ควบคุมระบบการเงิน โดยทำหน้าที่คล้ายธนาคาร เป็นหัวหน้ากลุ่มอาชีพ สำหรับมหาเศรษขุ้ยังทำหน้าที่เป็นประธานใหญ่ของกลุ่มอาชีพทั้งปวง ซึ่งมีอำนาจตัดสินชี้ขาดปัญหาการทะเลาะกันระหว่างกลุ่มอาชีพหนึ่งกับอีกกลุ่มอาชีพหนึ่ง^๑ เภรขุ้มีส่วนสำคัญในการบำรุงศาสนา บำรุงพระราชารวมทั้งช่วยเหลือคนยากจนด้วยการบริจาคทานเป็นประจำ ซึ่งนับเป็นการช่วยเหลือสังคมคนยากคนจน และคนอนาถาในแคว้นไคมาก จะเห็นได้ว่าเศรษขุ้หลายท่านตั้งโรงงานเพื่อให้ทานแก่คนยากจนและคนเดินทางทุกวัน อาทิ เภรขุ้ใน ขทิวังการ-ชาลก^๒ ดุทชาโกลชนชาลก^๓ หรือนาถบิณฑิกเศรษขุ้^๔ โฆลกเศรษขุ้^๕ โฆติกเศรษขุ้^๖ และเมณฑกเศรษขุ้^๗

^๑ ขุมมปทกุรูกถาย อฏฐโม ภาโก, หน้า ๑๗๓.; A.K. Warder, Indian Buddhism, (Delhi, India : Motilal Banarsidass, 1970), p. 30.

^๒ T.W. Rhys Davids, Buddhist India, p. 42.

^๓ ปุ่ย แสงฉาย, พระไตรปิฎกมหาวิคิตารนัย, ๕,๐๐๐ กัณฑ์ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาลก, ๑ : ๕๖.

^๔ เรื่องเคียวกัน, ๔ : ๒๕๑.

^๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธประวัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพมหานคร : ร.พ.มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), ๒ : ๘๒.

^๖ ขุมมปทกุรูกถาย ทุติโย ภาโก, หน้า ๒๘ - ๓๑.

^๗ ขุมมปทกุรูกถาย อฏฐโม ภาโก, หน้า ๑๗๓.

^๘ สยามรัฐสุด เตปิฎก, วินยปิฎก มหาวิคิตารนัย ทุติโย ภาโก, ๕ : ๑๑๑, ขอ ๘๓.; ขุมมปทกุรูกถาย สุตโตโม ภาโก, หน้า ๓๖ - ๓๗.

ดังนั้น ถ้าแคว้นใดมีเศรษฐีหลาย ๆ ท่าน ก็มีส่วนช่วยเพิ่มความเจริญให้บ้านเมือง ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมดีขึ้น พระราชาทรงเห็นความสำคัญข้อนี้ จึงมีการแต่งตั้งผู้มีฐานะร่ำรวยให้ดำรงตำแหน่งเศรษฐี บางแคว้นไม่มีเศรษฐีมหาศาล ก็พยายามชวนชวนไปขอจากแคว้นอื่นให้มาอยู่ในแคว้นของตนก็มี เช่น ในแคว้นมคธของพระเจ้าพิมพิสารมีมหาเศรษฐีถึง ๕ ท่าน คือ โชคิณะ ชฎิละ เมณฑกะ ปุณฑะ และกากวัลลดิยะ^๑ ซึ่งชื่อเสียงของท่านเหล่านี้เป็นที่รู้จักกันทั่วไป ส่วนแคว้นโกศลไม่มีมหาเศรษฐี พระเจ้าปเสนทิจึงเสด็จไปขอมหาเศรษฐีจากพระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นภักดาของพระภคินีของพระองค์ พระเจ้าพิมพิสารทรงส่งชฎิละเศรษฐี ซึ่งเป็นบุตรของเมณฑกเศรษฐีให้ไปอยู่แคว้นโกศล^๒ เพราะเหตุที่เศรษฐีมีความสำคัญต่อแคว้นและพระราชา พระราชาเองก็ทรงเห็นความสำคัญดังกล่าวแล้ว จึงให้เกียรติและมีความเกรงใจเศรษฐีมาก ซึ่งจะสังเกตได้จากเหตุการณ์บางตอน เช่น ขณะที่ชฎิละเศรษฐีอพยพมาอยู่แคว้นโกศล เมื่อมาถึงเมืองสาเกตเกิดความพอใจจึงขอตั้งหลักแหล่งอยู่เมืองนั้น พระเจ้าปเสนทิก็ทรงอนุญาต^๓ หรือการที่พระเจ้าปเสนทิเสด็จมาเป็นเกียรติในงานแต่งงานของนางวิสาขา บุตรสาวของชฎิละเศรษฐี^๔ เป็นต้น

^๑ ขุททกปิฎก ฎกทาย สติโย ภาค, หน้า ๔๗.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔ - ๕๕.

การแต่งตั้งตำแหน่ง เทรษฐีประจำแคว้น

เกี่ยวกับการแต่งตั้งตำแหน่ง เทรษฐีประจำแคว้นนี้ มีปรากฏอยู่ในหนังสือทางพุทธศาสนาหลายตอนด้วยกัน คือ เมื่อพระราชารายว่าผู้ใดมีทรัพย์สมบัติมากก็จะแต่งตั้งให้ผู้นั้นดำรงตำแหน่ง เทรษฐี เช่น ในเมืองราชคฤห์ นายปุณณะ เป็นคนยากจน ทำงานรับจ้างอยู่ที่บ้านของชุมชน เทรษฐี ในวันเฒ่าวันหนึ่ง เขาได้ออกไปไถนาได้ เทรษฐีตั้งแต่เช้า วันนั้นเขาและภรรยาไถถวายทานแก่พระสารีบุตรด้วยใจที่เปี่ยมไปด้วยความศรัทธา ผลแห่งทานนั้นทำให้พื้นดินที่ปุณณะไถแล้วกลายเป็นทองคำ เมื่อเขาเห็นเช่นนั้นจึงไปกราบขอร้องให้พระราชาทรงทราบ พระราชาได้ให้ราชบุรุษนำเกวียนไปขอทองทั้งหมดมาไว้ที่พระลานหลวง แล้วโปรดให้เรียกประชุมราษฎร พระองค์ได้ตรัสถามต่อที่ประชุมว่า ในเมืองนี้ใครมีทองคำมากเท่านี้บ้าง ประชาชนตอบว่าไม่มี พระราชาทรงถามอีกว่า ถ้าเช่นนั้นควรจะทำอย่างไรแก่เจ้าของทองนี้ ประชาชนเสนอให้มอบตำแหน่ง เทรษฐีให้ พระราชาจึงแต่งตั้งให้ปุณณะดำรงตำแหน่ง เทรษฐี แล้วพระราชทานฉัตรสำหรับ เทรษฐี และโภคะอีกมากมายให้แก่ปุณณะ พร้อมทั้งที่ดินที่ใช้ปลูกบ้านด้วย^๑

เทรษฐีที่ได้รับการแต่งตั้งจากพระราชาก็ท่านหนึ่งได้แก่กุมภไสสกะ เขาเป็นบุตรของ เทรษฐีแห่งเมืองราชคฤห์ บิภามารดาได้ถึงแก่กรรมเพราะโรคระบาดตั้งแต่เขายังเป็นเด็ก ก่อนสิ้นใจท่านได้บอกสถานที่ฝังทรัพย์สมบัติแก่กุมภไสสกะ แล้วให้รับหนี้โรคระบาดไปอยู่ที่อื่น กุมภไสสกะไปอยู่ต่างถิ่นประมาณ ๑๒ ปี จึงกลับมาบ้านเดิม เมื่อเขาโตเป็นหนุ่มแล้ว แต่ไม่กล้าขุดทรัพย์สมบัติขึ้นมาใช้ ทั้งนี้เพราะกลัวว่าชาวบ้านซึ่งจำเขาไม่ไควว่าเป็นบุตร เทรษฐี เจ้าของทรัพย์จะเข้าใจว่าคนเขี้ยวใจขุดพบขุมทรัพย์ ก็จะมาแย่งชิงไปเสีย เขาจึงไปทำงานรับจ้างปลูกคนให้ลุกขึ้นมาทำงาน

^๑ คัมภีร์พุทธศาสนา ฉบับภาษาไทย, หน้า ๑๖๘ - ๑๗๒.

ในตอนเช้า วันหนึ่งพระเจ้าพิมพิสาร โกลนเสียงของเขาซึ่งปลุกคนอยู่ก็คิดว่านั่นเป็นเสียงของผู้มีทรัพย์มาก นางสนมใจฟังจึงอาสาไปสืบทามให้ ด้วยอุบายอันชาญฉลาดของนางสนมทำให้กุมภโฆสกะต้องยอมเปิดเผยถึงฐานะที่แท้จริงของตนต่อพระเจ้าพิมพิสาร หลังจากนั้น พระเจ้าพิมพิสารจึงมีรับสั่งให้ราชบุรุษนำเกวียนไปขนทรัพย์สมบัติทั้งหมดของกุมภโฆสกะมาไว้ที่หน้าพระลานหลวง แล้วรับสั่งให้เรียกประชุมชาวเมืองราชคฤห์ พระองค์ได้ตรัสถามต่อที่ประชุมว่าสมควรจะทำอย่างไรแก่ผู้มีทรัพย์มากเท่านี้ ราชบุรุษเสนอให้ยกย่องให้เป็นเศรษฐี พระเจ้าพิมพิสารจึงโปรดเกล้าให้กุมภโฆสกะดำรงตำแหน่งเศรษฐี พร้อมทั้งพระราชทานเครื่องอุปโภคบริโภคอีกเป็นอันมาก^๑

นอกจากนี้ยังมีเรื่องราวเกี่ยวกับการแต่งตั้งเศรษฐีท่านอื่นในท่านองเดียวกันนี้อีก เช่น การแต่งตั้งโชติกเศรษฐี^๒ และชฎิลเศรษฐี^๓ คือเมื่อพระราชาทรงทราบถึงความร่ำรวยอันมหาศาลของท่าน จึงโปรดเกล้าให้ดำรงตำแหน่งเศรษฐีพร้อมทั้งพระราชทานฉัตรสำหรับเศรษฐีให้ด้วย ส่วนโฆสกะเศรษฐี^๔ และมูลสิริเศรษฐี^๕ นั้นได้รับตำแหน่งเศรษฐีต่อจาก บิลาซึ่งถึงแก่กรรมลง ในกรณีนี้ เมื่อพระราชาทรงทราบข่าวการถึงแก่กรรมของเศรษฐี ก็โปรดเกล้าให้บุตรเศรษฐีเขาเฝ้าแล้วแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเศรษฐี สืบต่อจากบิดาพร้อมกับพระราชทานโภคะต่าง ๆ อีกด้วย

^๑ ขุทฺทมปทฺทฺรูกถาย ทุติโย ภาโค, หน้า ๖๕ - ๗๕.

^๒ ขุทฺทมปทฺทฺรูกถาย อฏฺฐโม ภาโค, หน้า ๑๗๑.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๘ - ๑๗๙.

^๔ ขุทฺทมปทฺทฺรูกถาย ทุติโย ภาโค, หน้า ๒๖ .

^๕ ขุทฺทมปทฺทฺรูกถาย ตติโย ภาโค, หน้า ๑๒๗.

จากตัวอย่างที่ยกมานี้ จะเห็นได้ว่าในการแต่งตั้งผู้ดำรงตำแหน่งเศรษฐีนี้ คัดเลือกโดยวิธีนับจำนวนทรัพย์สินและความร่ำรวยเป็นเกณฑ์ เมื่อพระราชกรณียกิจใดเป็นผู้นับว่ามีทรัพย์สินมากที่สุด ก็จะมีรับสั่งให้ผู้นั้นเข้าเฝ้า เพื่อแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเศรษฐี พร้อมกับเรียกประชุมราษฎรเพื่อขอความเห็นชอบ และต้องการให้เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปด้วย ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเศรษฐี จะดำรงอยู่ในตำแหน่งนี้จนตลอดชีวิต เมื่อถึงแก่กรรมลง ผู้เป็นทายาทก็จะได้รับพระราชทานให้อยู่ในตำแหน่งเศรษฐีสืบต่อไป เศรษฐีเหล่านี้จะต้องเข้าเฝ้าพระราชารูทุกวัน สำหรับเศรษฐีที่ได้รับการแต่งตั้งแล้ว ต้องการจะลาออกจากตำแหน่งหรือต้องการจะเลิกกิจการทั้งหมดของตน หรือต้องการจะบริจาทรัพย์เป็นจำนวนมากเพื่อสร้างกุศลใด ๆ ต้องได้รับอนุญาตจากพระราชาก่อน^๑ อาทิ โชคติกเศรษฐี มีความศรัทธาในพุทธศาสนา ประสงค์จะบวชเป็นภิกษุสงฆ์ จึงไปขออนุญาตพระเจ้าอชาตศัตรู พระเจ้าอชาตศัตรูต้องการจะให้ทรัพย์สินสมบัติอันมหาศาลของโชคติกะ จึงทรงอนุญาตให้บวชตามความประสงค์^๒ หรือจากเรื่องสุททชาโภชนชาตกล่าวถึงมหาเศรษฐีที่ได้รับการแต่งตั้งจากพระราชารัฐมนตรีให้นำทรัพย์สินไปสร้างกุศล จึงไปกราบขอร้องให้พระราชาทรงทราบบรรดาพระราชกรณียกิจที่ทรงกระทำให้ตั้งโรงพยาบาลแก่คนยากจน^๓

^๑ Balram Srivastava, Trade and Commerce in Ancient India, p. 216.

^๒ Ibid., pp. 217 - 218.

^๓ ขมมปทกุฎถาย อฏฐโม ภาค, หน้า ๑๔๕ - ๑๔๖.

^๔ ปุ๋ย แสงฉาย, พระโคตมปฏิมาทวารวดี ๕,๐๐๐ กัมภ์ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาคก, ๔ : ๒๘๑.

การสืบสกุลของเศรษฐี

เศรษฐีเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์สินสมบัติมาก และมีธุรกิจเกี่ยวกับงานอาชีพกว้างขวาง จึงต้องมีผู้สืบสกุลเพื่อดูแลทรัพย์สินสมบัติและดำเนินงานแทนตัวเมื่อถึงแก่กรรม การสืบสกุลของเศรษฐีอื่นเคยในสมัยโบราณนั้น ผู้เป็นเจ้าของไม่มีสิทธิ์จะยกทรัพย์สินสมบัติอันเป็นมรดกให้แก่ใคร ๆ ตามความพอใจได้ ทรัพย์สินต่าง ๆ จะถูกจัดการให้เรียบร้อยตามประเพณี และโดยความเห็นชอบของชาวบ้านส่วนมาก ประเพณีที่ว่าเศรษฐีที่มีบุตร ธิดา ก็ให้บุตรธิดาเป็นผู้สืบมรดกต่อไป เมื่อหัวหน้าครอบครัวถึงแก่กรรมลง การงานในครอบครัวจะดำเนินต่อไปเหมือนเมื่อก่อนภายใต้การบริหารของบุตรชายคนโต ถ้าจะมีการแบ่งสมบัติกัน บุตรชายของผู้ตายจะได้รับส่วนแบ่งของที่ดินเท่ากันทุกคน เว้นแต่บุตรชายคนหัวปีจะไถ่มากกว่าคนอื่นเป็นพิเศษ สมบัติส่วนตัว โดยเฉพาะของผู้ตายก็จะนำออกแบ่งคนละเท่า ๆ กันอีกส่วนหนึ่งต่างหาก^๑ เกี่ยวกับ การสืบสกุลของเศรษฐีนี้มีปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาหลายตอน เช่น มหาสุวรรณเป็นเศรษฐีแห่งเมืองสาวัตถี มีบุตรชาย ๒ คน ชื่อมหาปาละ และจุลปาละ เมื่อบุตรทั้งสองโตขึ้น บิคามารดาได้จัดการแต่งงานให้ ครั้นต่อมาเมื่อบิคามารดาถึงแก่กรรม พวกญาติวงศ์ได้จัดการมอบสมบัติทั้งหมดแก่บุตรเศรษฐีทั้งสอง ซึ่งเขาทั้งสองได้ดำเนินธุรกิจแทนบิดาเรื่อยมา วันหนึ่ง มหาปาละได้ไปฟังธรรมของพระพุทธเจ้าที่วิหาร แล้วเกิดความเลื่อมใส บรรณานาจะบวช จึงกลับมาบอกให้คนต่างบ้านทราบ แล้วมอบทรัพย์สินสมบัติและกิจการทั้งหมดให้จุลปาละเป็นผู้ดูแลต่อไป จุลปาละกล่าวกับพี่ชายว่า "เมื่อ บิคามารดาถึงแก่กรรมก็ได้พิชชาเป็นเสมือนบิคามารดา ขอให้มหาปาละจงอยู่เพื่อดูแลทรัพย์สินสมบัติทั้งหลายต่อไปเถิด แล้วหาบุญสร้างกุศลแทน"^๒ แต่มหาปาละก็ขอออกบวช

^๑ T.W. Rhys Davids, Buddhist India, p. 24.

^๒ ขุททกปิฎก ภา. ๒. ๓ - ๗.

และไภยบรรดอรหันต์ในเวลาต่อมา จะเห็นได้ว่าพวกญาติ ๆ ได้จัดการให้เป็นไปตาม
ประเพณี คือ ให้บุตรชายของผู้ตายเป็นผู้ดูแลทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดต่อไป ซึ่งอยู่ในความ
ควบคุมของพี่ชายคนโต ครั้นพี่ชายจะออกบวชจึงได้มอบทรัพย์สินสมบัติและภารกิจทั้งปวง
แก่น้องชาย หรือจากเรื่องพระนางสามาวดี มีตอนหนึ่งกล่าวว่า เมื่อเศรษฐีแห่งเมือง
โกสัมพีนครแก่กรรม ประชาชนได้ไปกราบขอร้องให้พระเจ้าอุเทนทรงทราบ พระเจ้าอุเทน
โปรดฯ ให้ทำอาปนกิจศพของเศรษฐี แล้วตรัสถามประชาชนเหล่านั้นว่า เศรษฐีมีบุตร
และธิดาหรือไม่ เมื่อประชาชนกราบขอร้องว่ามีบุตรชายชื่อโฆสกะ พระเจ้าอุเทนจึงรับสั่ง
ให้เรียกโฆสกะเข้าเฝ้า แล้วแต่งตั้งให้เป็นเศรษฐีต่อจากบิดา^๑

ในกรณีที่เศรษฐีมีแต่ธิดา ทรัพย์สินสมบัติก็จะตกเป็นของธิดาเช่นกัน ธุรกิจ
การงานทั้งหลาย บุตรชายของเศรษฐีจะเป็นผู้ดำเนินการ ตัวอย่างเช่น เศรษฐีผู้หนึ่ง
มีทรัพย์สินสมบัติ ๕๐ โกลี ทานมีธิดา ๑ คน เมื่อธิดาโตขึ้น บิดามารดาได้ตกลงให้แต่งงาน
กับบุตรชายของเศรษฐีผู้ที่มีทรัพย์สิน ๕๐ โกลีเช่นกัน ครั้นต่อมาเมื่อบิดามารดาของทั้งสอง
ฝ่ายถึงแก่กรรม ทรัพย์สินสมบัติทั้งหมด ๑๐๐ โกลีจึงตกเป็นของบุตรเศรษฐีและภรรยา^๒

เพราะฉะนั้นเศรษฐีจึงต้องเอาใจใส่ในการฝึกฝนบุตรของตนให้รู้จักวิธีการ
ดำเนินธุรกิจการค้าอย่างมีประสิทธิภาพ มิฉะนั้นจะไม่สามารถดำเนินธุรกิจของบิดา
ให้ยั่งยืนต่อไปได้ ผู้เป็นบุตรจะต้องศึกษาเกี่ยวกับกิจการค้าและหมั่นถามถึงเคล็ดลับหรือ
วิธีการที่ทำให้บิดาประสบความสำเร็จ^๓ เพื่อให้ฐานะของตระกูลมั่นคงสืบต่อไป ในหนังสือ

^๑ ขุทุมพทฺฐกถาย พุคฺคิโย ภวาทฺโศ, หน้า ๒๕ - ๒๖.

^๒ ขุทุมพทฺฐกถาย พุคฺคิโย ภวาทฺโศ, หน้า ๑๒๒.

^๓ Balram Srivastava, Trade and Commerce in Ancient India,

พระธัมมปัททฐกถา กล่าวถึงเศรษฐีผู้หนึ่งมีทรัพย์สมบัติมาก แต่แทนที่ เขาจะฝึกฝนบุตรชายให้รู้จักดำเนินธุรกิจการค้า กลับให้เรียนศิลปการขับและการฟ้อน เมื่อบิดาถึงแก่กรรม บุตรเศรษฐีก็ได้ดำเนินภารกิจต่อจากบิดา ไล่แต่เที่ยวสนุกสนาน คบเพื่อนนักเลงสุรา ไม่นานนักทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ก็หมดลง^๑

สำหรับเศรษฐีผู้ไม่มีบุตรสืบสกุล เมื่อถึงแก่กรรม ทรัพย์สมบัติของเศรษฐีจะถูกยึดเป็นของหลวง^๒ เช่น อปุตตกเศรษฐีแห่งเมืองสาวัตถีเป็นผู้มีทรัพย์สมบัติมาก แต่มีความตระหนี่ กินและใช้แต่ของชนิดไม่กี่ ไม่เคยใช้จ่ายทรัพย์เพื่อสร้างกุศลหรือช่วยเหลือผู้อื่นเลย ท่านไม่มีบุตร ฉะนั้นเมื่อท่านถึงแก่กรรม ทรัพย์สมบัติทั้งหมดจึงตกเป็นของหลวง พระเจ้าปเสนทิไกรชนบุรุษไปชนทรัพย์สมบัติของเศรษฐีมาสู่ราชตระกูล ต้องใช้เวลาจนถึง ๗ วันจึงหมด^๓

เพราะเหตุนี้ ทำให้เศรษฐีผู้ไม่มีบุตร มีความปรารถนาเป็นอย่างยิ่งที่จะมีบุตรไว้สืบสกุลให้ยังยืนต่อไป บางท่านใช้วิธีบนขอมบุตรต่อรุกขเทวดา^๔ บางท่านเห็นว่าการรยาเป็นหมัน ไม่สามารถมีบุตรได้จึงคิดหากรรยาใหม่ เช่น ในพระธัมมปัททฐกถา กล่าวถึงกรรยาผู้เป็นหมันทราบว่าสามีจะหากรรยาใหม่ จึงคิดจะเป็นผู้เลือกผู้หญิงให้สามี จึงไปติดต่อกับบิคามารกาของหญิงสาวคนหนึ่ง โดยให้เหตุผลว่า "ฉันเป็นหมัน

^๑ธัมมปัททฐกถาย ปญฺจโม ภาโก, หน้า ๑๒๒ - ๑๒๓.
^๒ที. กัปปสิว. วิส. เควกส์, พระพุทธศาสนาในชมพูทวีป, แปลและเรียบเรียงโดย สมัย สิงหศิริ, หน้า ๕๑.
^๓ปุ๋ย แสงฉาย, พระไตรปิฎกมหาวิคตารนัย ๕,๐๐๐ กัณฑ์ พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาคค, ๒ : ๔๑๘; ธัมมปัททฐกถาย อฏฺฐโม ภาโก, หน้า ๕๓.
^๔ธัมมปัททฐกถาย ปฐโม ภาโก, หน้า ๓.

ตระกูลที่ไม่มีบุตรจะสูญสิ้น ขอท่านจงยกบุตรให้แก่สามีของฉันทันเถิด ถ้าบุตรของท่านมี
บุตรแล้ว ก็จะได้เป็นเจ้าของทรัพย์สินสมบัติทั้งหมด"^๑ เสรฐฐีบางท่านมีบุตรแต่บุตรไป
บวชเป็นภิกษุสงฆ์ จึงไม่มีผู้สืบสกุลต่อไป บิคามารลาต้องใช้ความพยายามทุกวิถีทาง
เพื่อให้บุตรสืบทอดมาดูแลทรัพย์สินสมบัติ อาทิ พระสุทินนะ บุตรเสรฐฐีเมืองเวสาลี
บิคามารลาพยายามจะให้สืบทอดจากภิกษุด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น นำทรัพย์สินสมบัติมากอง
ล่อใจ ใ้ใหญ่หญิงมาล่อใจ ตลอดจนวางแห่ยุบว่าถ้าไม่มีผู้สืบสกุล เจ้าฉันทันจะมารับ
ทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดไป แต่พระสุทินนะก็ไม่สนใจ ผลสุดท้ายจึงต้องใช้วิธีขอเชื้อสาย
ของพระสุทินนะไว้แทน โดยให้พระสุทินนะสมรสกับภรรยาเก่าของท่าน เพื่อจะได้มีบุตร
ไว้สืบสกุล^๒ ทั้งนี้เพื่อให้สกุลคงไว้สืบไป บางรายบิคามารลาถึงกับจ้างหญิงแพศยา
ไปทำอุบายใช้มารยาหญิงยั่ววนเพื่อให้บุตรชายสักก็มี โดยให้สัญญาว่าถ้าทำสำเร็จ
จะให้แต่งงานกับบุตรชาย ซึ่งจะได้ปกครองทรัพย์สินสมบัติทั้งหมด อาทิ พระสุนทรสมุทร
บุตรเสรฐฐีแห่งกรุงสาวัตถี หญิงแพศยาพยายามใช้มารยาชู้ยั่ววน แต่ไม่ไฉน^๓ ส่วน
พระทีสสะเถระบุตรเสรฐฐีแห่งกรุงราชคฤหซึ่งออกบวชด้วยความเลื่อมใส และได้
ปฏิบัติพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด แต่หญิงแพศยาสามารถทำให้สืบทอดแล้วพากลับไปหา
มารดาได้สำเร็จ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔ - ๔๕.

^๒ สยามรัฐสุตฺต เติมฉิก, วินยปิฎก มหาวิภังคสุตฺต ปฐมอภาค, ๑ : ๑๕ - ๓๒, ขัณ ๑๐ - ๑๓.

^๓ ธมมปทสุตฺต อฏฐโม อภาค, หน้า ๑๕๗ - ๑๖๐.

^๔ ปุ้ย แสงฉาย, พระไตรปิฎกมหาวิคตารนัย ๕,๐๐๐ กัณฑ์ พระสุตตันตปิฎก
ขุททกนิกาย ชาดก, ๑ : ๓๔ - ๓๕.

ความเป็นห่วงเกี่ยวกับผู้สืบสกุลของเศรษฐีนั้นมีมากมาย ถึงขนาดที่เมื่อบุตรถึงวัยอันควรก็จะจัดการให้แต่งงาน เพื่อจะได้มีบุตรเป็นตัวแทนต่อไปอีก ดังเช่น ปุณณวัณณกุมาร บุตรของมิกการเศรษฐี เมื่อโตถึงวัยที่จะมีครอบครัวได้ บิคามารคาก็จะจัดการแต่งงานให้ แต่ปุณณวัณณะยังไม่อยากมีครอบครัวจึงบ้ายเบี่ยง บิคามารคาก็ยังพยายามอ่อนวอนจะให้แต่งงานโดยให้เหตุผลว่า ตระกูลที่ไม่มีบุตรจะดำรงอยู่ต่อไปไม่ได้ ปุณณวัณณะจึงตั้งข้อแม้ว่า ถ้าโกหญิงที่งามพร้อมกมลลักษณะเบญจกัลยาณีจึงจะแต่งงานด้วย บิคามารคาก็ส่งพรหมณ์ไปเสาะหาหญิงงามตามที่บุตรต้องการ จนพบนางวิสาขามูเข้าลักษณะเบญจกัลยาณี จึงส่งขอให้แต่งงานกับปุณณวัณณกุมาร^๑

ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐีกับกษัตริย์ปกครองแคว้น

กษัตริย์เป็นผู้แต่งตั้งตำแหน่งเศรษฐี และเห็นความสำคัญของเศรษฐีที่มีต่อแคว้น จึงทำให้กษัตริย์กับเศรษฐีมีความเกี่ยวข้องกันอยู่เสมอ มีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับเศรษฐีอยู่หลายตอนด้วยกัน ดังจะยกมาให้เห็นดังนี้

๑. พระเจ้าพิมพิสาร เสนอให้อนาถบิณฑิกเศรษฐียืมทรัพย์เพื่อซื้อของถวายทานแด่พระพุทธรเจ้าและภิกษุสงฆ์ อนุชาบิณฑิกะเป็นเศรษฐีแห่งเมืองลาวคัตถิได้ไปยังเมืองราชคฤห์ และพักอยู่กับเศรษฐีเมืองราชคฤห์ผู้เป็นที่ของภรรยา ครั้นนั้นอนุชาบิณฑิกะได้เข้าเฝ้าพระพุทธรเจ้าเป็นครั้งแรก แล้วเกิดความเลื่อมใส ตอถการจะถวายภัตตาหารแด่พระพุทธรเจ้าและภิกษุสงฆ์ จึงได้นิมิตให้ไปฉันทภัตตาหารที่บ้านของเศรษฐีเมืองราชคฤห์ ครั้นพระเจ้าพิมพิสารทราบข่าวก็ทรงดำริว่าอนุชาบิณฑิกะเป็นแขกเมืองมา อาจจะมีได้เจริญทรัพย์มาเพื่อการนี้ จึงเสนอให้ยืมทรัพย์เพื่อใช้จ่ายในการถวายทาน

แต่ควายเหตุที่ก่อนานอนบิณฑิกะมีทรัพย์สินพร้อมแล้วจึงไม่รับ^๑

๒. กษัตริย์เสด็จไปเป็นเกียรติในงานแต่งงานของบุตรและธิดาเศรษฐี เป็นงานแต่งงานของนางวิชาธิดาของธัญชัยเศรษฐีแห่งเมืองสาเกต กับปุนณวัจนกุมาร บุตรของมิตการเศรษฐีแห่งเมืองสาวัคคิ ซึ่งมีการเศรษฐีใหญ่หลายพระเจ้าปเสนทิโกศลควย พระเจ้าปเสนทิเห็นว่าธัญชัยเศรษฐีเป็นตระกูลใหญ่ที่พระองค์ขอมาจากแคว้นมคธ จึงเสด็จไปในงานเพื่อเป็นการได้เกียรติแก่เศรษฐี^๒

๓. กษัตริย์ได้ธิดาเศรษฐีเป็นมเหสี ในวันนักขัตฤกษ์ของเมืองโกสัมพี วันหนึ่ง พระเจ้าอุเทน ไต่ทอกพระเนตรเห็นนางสามาวดี ธิดาของโฆสกเศรษฐี ขณะไปเที่ยวงานนักขัตฤกษ์พร้อมควยบริวาร ก็เกิดความเสน่หา จึงส่งราชสาส์นไปขอนางมาเป็นมเหสีของพระองค์^๓

๔. กษัตริย์อนุญาตให้แพทย์ประจำราชสำนักไปรักษาเศรษฐี เศรษฐีเมืองราชคฤห์หนึ่ง ป่วยเป็นโรคปาลศึรยะมานานถึง ๗ ปี ได้ให้แพทย์ที่สาปาโมกข์ผู้มีความสามารถหลายท่านมารักษา จนสิ้นทรัพย์สินไปเป็นอันมาก แต่อาการก็ไม่ดีขึ้น จนแพทย์หมกปัญจาจะรักษา และทำนายไว้ว่าจะต้องถึงแก่กรรมภายใน ๓ วัน หรือ ๗ วัน ทำให้ชาวเมืองเกิดความวิตก เพราะเศรษฐีผู้นี้มีอุปการะแก่กษัตริย์และชาวเมืองเป็นอย่างมาก จึงคิดจะให้หมอนิวกโกมารภักจ์ ซึ่งเป็นแพทย์หลวงประจำราชสำนักของพระเจ้าพิมพิสารช่วยทำการรักษา จึงพากันไปทูลขอพระเจ้าพิมพิสารให้ทรงอนุญาต

^๑ สยามรณัฐสุต เตปิฏก, วินยปิฎก จุลลวคคสุต พุทฺธิโย ภาโค, ๗ : ๑๐๘, ขอ ๒๕๘.

^๒ ขุมมปทฐกถาย พุทฺธิโย ภาโค, หน้า ๕๘.

^๓ ขุมมปทฐกถาย พุทฺธิโย ภาโค, หน้า ๓๒ - ๓๓.

หมอมือจึงไปรักษาเศรษฐีนั้นโดยวิธีการเจาะกระโหลกศีรษะ เพื่อทำการรักษา
จนเศรษฐีหายป่วย จึงให้ทรัพย์แก่หมอมือแลกหาปณะและถวายพระเจ้าพิมพิสาร
แลกหาปณะ^๑

นอกจากนี้พระเจ้าพิมพิสารยังทรงอนุญาตให้หมอมือไปรักษาบุตรเศรษฐี
ชาวเมืองพาราณสีซึ่งป่วยเป็นโรคเนื่องจากการสำส่อน หมอมือก็รักษาโดยการผ่าท้องแล้ว
ตัดเนื้องอกออก ทำให้บุตรเศรษฐีหายป่วยภายในเวลาไม่นานนัก^๒

๕. กษัตริย์ไม่ลงโทษบุตรเศรษฐีผู้กระทำความผิด เพราะมีความเกรงใจเศรษฐี
บุตรเศรษฐีชื่อ เขมกะ ซึ่งเป็นหลานชายของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เป็นคนรูปร่างเป็นที่
พอใจของเพศตรงข้ามที่โคพบเห็น ประกอบกับเขาเป็นคนเจ้าชู้ จึงประพฤตินิสัยใน
ภรรยาของผู้อื่นเสมอ เมื่อราชบุรุษจับตัวได้จึงนำไปให้พระราชาตัดสินโทษ พระราชา
มีความเกรงใจเศรษฐี จึงรับสั่งให้ปล่อยตัวไป แต่เขมกะก็ยังประพฤติชั่วเหมือนเดิม
จึงถูกจับได้ในเวลาต่อมา พระราชาก็รับสั่งให้ปล่อยตัวไปอีก เมื่อเศรษฐีทราบเรื่อง
จึงพาเขมกะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ครั้นเขมกะได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์
ก็บรรลุนิรวาณ^๓

๖. เมื่อกษัตริย์ทราบถึงสิ่งอัศจรรย์บางอย่างที่เกิดขึ้นกับเศรษฐี ก็ต้องการ
พิสูจน์ให้ทราบแน่ชัดว่าจริงตามข่าวลือหรือไม่ ซึ่งแสดงถึงความสนใจของกษัตริย์ที่มี
ต่อเศรษฐี เช่น

^๑ สยามมกุฎราชกุมารี, วินยปิฎก มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๕ : ๑๗๘ -
๑๘๒, ข้อ ๑๓๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒ - ๑๘๓, ข้อ ๑๓๓.

^๓ ขุททกปิฎก สุตตปิฎก, หน้า ๑๗๘ - ๑๓๐.

ก. ครอบครัวของเมณฑกเกรษฐี มีบุคคลที่มีภูมิลำเนา ๕ คน คือ เมณฑกเกรษฐี สามารถทำให้ชาวตกลงมาจากอากาศจนเต็มดวงได้ นางจันทปทุมภรรยาของเมณฑก สามารถตักอาหารแจกแก่คนยากจนได้โดยอาหารไม่พร่องลงเลย ธัญชัย บุตรของเมณฑก สามารถแจกเงินแก่คนยากจนได้โดยที่เงินไม่หมดจากถุง นางสุนณาเทวี ภรรยาของธัญชัย สามารถแจกข้าวเปลือกแก่ผู้ยากจนได้โดยข้าวเปลือกนั้นไม่พร่องเช่นกัน และนายปุณณะ ทาสของเมณฑก สามารถไถนาด้วยไถที่แก้ยวได้ครั้งละ ๘ รอย เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทรงทราบข่าวอิทธิปาฏิหาริย์เหล่านี้ของครอบครัวเมณฑก จึงรับสั่งให้มหาอำมาตย์พร้อมด้วยเสนา ๔ เหล่า เดินทางไปพิสูจน์ข้อเท็จจริง ซึ่งผลก็ปรากฏว่าเป็นความจริงทุกประการ^๑

ข. พระเจ้าปเสนทิ ทรงทราบข่าวว่านางวิสาขามีคารมารคา มีกำลังเท่าช้าง ๕ เชือก ก็ประสงค์จะทดลองกำลัง จึงมีรับสั่งให้ปล่อยช้างไปยังนาง ขณะที่นางกลับจากการฟังธรรมที่วิหาร ช้างเชือกนั้นวิ่งตรงเข้าไปสู่นางวิสาขา นางจึงใช้นิ้วเพียง ๒ นิ้ว แฉกข้างล้มลงไถ่ควยกำลังอันมหาศาลของนาง^๒

ค. โสณโกฬิวีสะ บุตรเศรษฐีชาวเมืองจัมปา มีลักษณะพิเศษคือ มีขนงอกขึ้นที่ฝ่าเท้าทั้งสองข้าง พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบข่าวจึงมีรับสั่งให้โสณโกฬิวีสะเข้าเฝ้าเพื่อทูลพระเนตรชนที่ฝ่าเท้าของเขา^๓

^๑สุยามรรณูสุตฺต เถปิฏกั, วินยปิฎก มหาทคฺคสุตฺต ทุทีโย ภาค, ๕ : ๑๑๑ - ๑๑๓, ข้อ ๘๓.

^๒ขุทฺตมปิฎกสุตฺต ทุทีโย ภาค, หน้า ๗๐.

^๓สุยามรรณูสุตฺต เถปิฏกั, วินยปิฎก มหาทคฺคสุตฺต ทุทีโย ภาค, ๕ : ๕, ข้อ ๑.

ง. โขติกเศรฐฐี เป็นเศรฐฐีมหาศาล อยู่ปราสาท ๗ ชั้นที่ท่าควยแก้ว ๗ ประการ มีกำแพงแก้ว ๗ ชั้นล้อมรอบ ภายในปราสาทโชแสงสว่างของแก้วมณีแทนแสงประทีป ท่านมีทรัพย์สมบัติมากมาย ชาวความมั่งมีมหาศาลนี้เป็นที่ก่ดาวชานกันทั่วไป มหาชนทราบกิตติศัพท์ก็พากันมาดูให้เห็นกับตา พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบข่าว จึงเสด็จไปยังบ้านของโขติกเศรฐฐีพร้อมด้วยเจ้าอชาตศัตรูกุมาร พระราชโอรส และข้าราชการบริพาร พระองค์ชื่นชมในทรัพย์สมบัติอันมหาศาลของเศรฐฐี แต่เจ้าอชาตศัตรูเห็นทรัพย์สมบัติเหล่านั้นแล้วก็เกิดความริษยาที่เศรฐฐีมีทรัพย์สมบัติ และความเป็นอยู่เหนือกว่ากษัตริย์ผู้ปกครองแคว้น^๑

จากตัวอย่างต่าง ๆ ที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างกษัตริย์กับเศรฐฐี นอกจากนี้เศรฐฐียังต้องไปเฝ้ากษัตริย์ทุกวัน และมีส่วนในการบำรุงกษัตริย์ด้วย จึงทำให้ความสัมพันธ์มีมากขึ้น ซึ่งกษัตริย์ก็ได้ให้ความนับถือและเกรงใจเศรฐฐีไม่น้อย

^๑ ขุทุมพทีภุคฺคธาตุ อภฺฐโม ภาโค, หน้า ๑๗๒ - ๑๗๓.